

INTERNATIONAL

JOURNAL of HUMAN Studies

ULUSLARARASI İNSAN ÇALIŞMALARI DERGİSİ

ISSN:2636-8641

Cilt/VOLUME 2

Sayı/ISSUE 3

Yıl/YEAR: 2019

ÇIKIŞ TARİHİ: 5-11-2018 – Kabul: 27-06-2019

Analysis of Mass Industry and Mass Culture Concepts Through the Thought of Frankfurt School

Kitle Endüstrisi ve Kitle Kültürü Kavramlarının Frankfurt Okulu Düşüncesi Üzerinden Analizi

Mümtaz Levent AKKOL*

Abstract

In this article, Adorno and Horkheimer's concepts of mass culture and culture industry are discussed. Understanding these concepts will also make an important contribution to the understanding of hegemonic processes that mislead the masses in the benefits of the ideology. These concepts are handled with critical theory, which is the basic approach of the Frankfurt School; infrastructure -base- and superstructure relationship is examined on the basis of the difference in the approach. The Frankfurt school's approach to the intertwining and the fusion of the infrastructure and superstructure beyond a process of determination has made the culture a part of production relations rather than a superstructure institution. After discussing the reasons for using culture concept instead of the mass culture

Öz

Bu makalede Frankfurt Okulu düşünürlerinden Adorno ve Horkheimer'in kitle kültürü ve kültür endüstrisi kavramaları ele alınmıştır. Bu kavramların anlaşılması, ideolojinin çıkarları doğrultusunda kitleleri yanlış bilinçlendiren hegemonik süreçlerin anlaşılmasına da önemli bir katkı sunacaktır. Bu kavramlar Frankfurt Okulunun temel yaklaşımı olan eleştirel teori hareket noktası alınarak; alt yapı ve üst yapı ilişkisine yönelik yaklaşım farklılığı temelinde incelenmiştir. Frankfurt okulunun, alt yapı ve üst yapı ilişkisini bir belirlenme sürecinin ötesinde artık iç içe geçmiş, kaynaşmış olduğuna dair yaklaşımı kültürü bir üst yapı kurumu olmaktan çok üretim ilişkilerinin bir parçası haline getirmiştir. Kitle kültürü kavramı yerine sonraları kültür endüstrisi kavramının kullanılmasının nedenlerinin tartışılmasının ardından modernist

*Mümtaz Levent Akkol, Dr. Öğr. Üyesi, Bozok Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, mumtazlevent@hotmail.com, Orcid: 0000-0003-0545-1348

concept, the concept of the culture industry has been interpreted by adding a different perspective through modernist and postmodernist art approaches. Concepts of mass culture and culture industry; Although it belongs to the Frankfurt school, it has also been influential in the formation of other theories of social culture, especially popular culture. Thus; in the light of examinations, discussions and interpretations, it is aimed to contribute to a better understanding of the concepts of mass culture and culture industry which remain important in terms of sociological thought.

ve postmodernist sanat yaklaşımları üzerinden kültür endüstrisi kavramı farklı bir bakış açısı eklenerek yorumlanmıştır. Kitle kültürü ve kültür endüstrisi kavramları; Frankfurt okuluna ait olmakla beraber başta popüler kültür olmak üzere başka toplumsal kültür teorilerinin oluşumunda da etkili olmuştur. Böylece; inceleme, tartışma ve yorumlar ışığında sosyolojik düşünce açısından önemini koruyan kitle kültürü ve kültür endüstrisi kavramlarının daha iyi anlaşılmasına katkı sunulması amaçlanmıştır.

Keywords: *MassCulture, CultureIndustry, Frankfurt School, CulturalHegemony, Popular Culture*

Anahtar Kelimeler: *Kitle Kültürü, Kültür Endüstrisi, Frankfurt Okulu, Kültürel Hegemonya, Popüler Kültür*

Giriş

Kültür endüstrisi ve bu kavramın eleştirisi üzerine yapılan bu çalışmada öncelikle; *kitle kültürü* kavramının doğuşu ve bu kavramın *kültür endüstrisi* kavramına dönüşümü incelenmiştir. Ardından kitle kültürü ve kültür endüstrisine Frankfurt Okulu kuramcılarının penceresinden bakılmış, bunlara ek olarak başka bakış açıları da ele alınarak genel bir *kitle kültürü* ve *kültür endüstrisi* eleştirisine ulaşılmaya çalışılmıştır.

Frankfurt Okulu eleştirel teori ile birlikte anılırken kültür eleştirisi kavramı bu okulun üyelerinden Adorno ve Horkheimer'in adlarıyla anılmaktadır. Kültürün eleştirel teorideki yerini anlamak için eleştirel teorinin çıkış noktalarının da anlaşılması gereklidir. Marksist kuram, yabancılaşma, kapitalist kurumlar, hegemonya, ikna süreci gibi konuları tartışan Frankfurt Okulunda kültür diğer tüm konulara rahatlıkla eklenebilmiştir. Bunun için kitle kültürü ve kültür endüstrisi kavramlarının eleştirel kaynağı Frankfurt Okulu düşüncesine temel teşkil eden konularda bulunmaktadır.

Aydınlanmanın Diyalektiği isimli çalışmalarında Adorno ve Horkheimer *kitle kültürü* kavramından bahsetmişler, bu tanımları daha sonra *kültür endüstrisi* kavramına taşımışlardır. Yapılan bu tanımların kendi aralarındaki yolculuğu ve dönüşümü bu çalışmanın Frankfurt Okulu ve eleştirel teorinin incelendiği bölümde ele alınmıştır.

Neo-liberal ekonominin hareket alanlarından biri, özellikle 20. Yüzyılın sonunda etkisini oldukça fazla hissettiren kültür endüstrisi olmuştur. Başlı başına kendisi bir ticaret alanı olmasının yanında tüketim malzemelerinin pazarlanmasında etkili bir yöntem olan reklamcılık sektörü medya/kültür endüstrisinin önemli bir etkinlik alanıdır. Popüler kültür ile özdeşleşebileceğimiz kitle kültürü ve bu kültürü pazarlayan kültür endüstrisi kültür ürünlerinin pazarlanması ve reklamcılık aracılığıyla kapitalizm ile eklemlenmiştir.

Kültür endüstrisini düşük sanat ve kitle kültürü kavramlarını açıklayarak daha iyi anlatmak mümkündür. Bu kavramdaki *düşük* ifadesi herhangi bir hiyerarşiyi anlatmamakla birlikte sanat eserinin zihinsel bir etkinliğe dayalı olmadığını ifade etmektedir. Bu ifadeyi kitle ile buluşturan anlam ise kitlenin ancak vasatta buluşabileceği varsayımdır. Kültür endüstrisi sanat eserlerini pazarlamada kullanırken daha geniş kitlelere hitap etmelidir. Bu durumda en elverişli olan ürünler düşük sanat eserleri olmaktadır. Çünkü bu varsayıma göre; kitlenin bulunduğu zihinsel etkinlik düzeyi de vasattır. Sanatın zihinsel üretime dayalı olması beklenirken zihinsel bir üretim olmaktan çok kendini tekrar eden yüzeysel üretimler *düşük sanatı* oluşturmaktadır. Düşük sanat eserleri; gelip geçici, yüzeysel ve ticari amaçla üretilmiş olan eserlerdir. Zihinsel üretime dayalı, tahakküm karşısında muhalif olan yüksek sanat eserleri ise gelip geçici değildirler. Taşıdıkları derinlikten ötürü kolay anlaşılır olmadıkları söylenebilir. Bu durumda kapitalizm *yüksek sanattan* uzak durmaktadır. Çünkü bu sanat türünü çabuk üretemeyecek ve geniş kitlelere kolay pazarlayamayacaktır. Kapitalizmin sermaye yatırdığı alanlar kolay üretilip çabuk satılan metalar olduğundan kapitalizmin kültür ürünü olarak kullandığı seri üretime konu olmuş eserler *düşük sanat* eserleri olmaktadır. Kültür endüstrisi yalnızca metalaştırabildiği ölçüde *yüksek sanat* ile de ilgilenmektedir. Yüksek sanat kültür endüstrisi tarafından metalaştırıldıkça, *yüksek kültür* ve *aşağı kültür* arasındaki fark vasata yatırım yapılarak günden güne azaltılmaktadır.

Kültür endüstrisi, medya alanını kültür ürünlerini pazarlamak için ve reklam yayıncılığı yapmak için kullanmaktadır. Kültür endüstrisinin medya üzerindeki ağırlığı günümüz medya kurumlarını, toplumsal sorumluluk ve kamusal fayda ilkelerinden uzaklaştırmış, bir eğlence ve oyalanma medyasına dönüştürmüştür. Bu durumda yalnızca kar amacı taşıyan ve sistemi meşrulaştıran günümüz medya kurumları bir kültür endüstrisi oluşturarak hemen her kültür ürününü pazarlamaktadır. Kültür endüstrisi, günden güne kültürel alanı kendi talepleri doğrultusunda belirleyerek çeşitlendirmektedir.

Kültür endüstrisi aynı zamanda hegemonik güçlerin kontrol ettiği önemli bir alandır. Hegemonik güçler kültür endüstrisi üzerinde hissedilir düzeyde bir tahakküm kurmayı başarmışlardır (Gökalp, 2013, s. 98-124). Kültür endüstrisi aracılığı ile kapitalist ideolojinin, hükümet kontrolü aracılığı ile siyasetin medya üzerinde tahakküm kurdukları söylenebilir. Bazı durumlarda kültür endüstrisi kar amacı ile gönüllü olarak siyasetle birlikte hareket ederek siyasi tahakkümü meşrulaştırmaktadır.

Tüm bu etkiler içerisinde belki de en önemli olanı kitlenin “uyutulmasıdır”. Özgürleşme talebinden vazgeçen mutluluğu bir uzayan hasrete dönüştüren kendi dışında anlık eğlence ve boş zaman etkinliğinde arayan olgunlaşmamış bireyler mevcut düzene kolaylıkla uyum sağlayacaklardır. Kültür endüstrisi sadece oyalanmak olan bir boş zaman etkinliğine hizmet etmekte öz algılamaya fırsat verecek kendine dönme ve derin düşünme yollarını gizlemektedir. Bu durum modern insana özgü olan varoluş krizinin bir sonucudur. Bu varoluş krizi, modern insanı aşağılık kompleksine sürüklemekte, ölüm korkusuna dayalı süregelen bir kaygı durumu yaratmaktadır. İnsan varoluşunun bir gereği olarak

potansiyel benliğinin farkındadır. Bu farkındalıkla birlikte, potansiyel benlikten ayrı olarak toplumsallaşma sürecinde bir de yaşayan benlik kazanmaktadır. Kişinin potansiyel benliği ile yaşayan benliği arasındaki uyumsuzluk kişiliyi kendini küçümseme duygusuna itmektedir (Yalom, 1999, s.446). Kapitalizm; aşağılık kompleksi ile yetersizlik duygusu içindeki bireyi tüketimi arttırmak adına kullanmaktadır.

Modern insanın –mal edinme- mülkiyet hırsına yönelmesinde bu ölüm korkusunun etkisi vardır. Mülkiyet hırsı ile içinde yaşadığı ölüm korkusuna direnen modern insan varoluşsal boşluğun etkisi ile ihtiyaca yönelik olmayan aşırı üretim ve tüketim döngüsüne kapılmaktadır. Bu döngüde kapitalizm kendine elverişli bir alan bulmaktadır. Modern insanın varoluşsal boşluğu ve sığılığında en fazla beslenen kapitalizm olmaktadır. Kapitalist döngüye kapılmış olan insan rekabetçi, bencil ve hırslıdır. Modern insanın rekabetçi bencilliği; hırslı, kibirli ve acımasız kapitalizmi oluşturmaktadır. Acımasız kapitalizmin insan tipi; benlik saygısı düşük, ahlaki bütünlüğü parçalanmış ve gözlerini kendine çevirmekten korkan, yabancılaşmış bir insandır (Fırıncıoğulları, 2008, s. 114). Bu yabancılaşmış insanın kapitalist döngüye katılmasında akıldışı tutkularının güçlü etkinlik alanlarına kaynaklık edebiliyor olması bulunmaktadır. Açgözlülük, cimrilik, özezer eziyet düşkünlüğü, imrenme ve kıskançlık gibi akıl dışı tutkular bireyi güdüleyebilmektedir. Bu güdülenmenin sonucunda birey; üretken olmayan, sürekli kendini yineleyen saplantılı, basmakalıp ve katı bir kişiliğe bürünmektedir (Fromm, 1994, s.91). Bu katı kişilik aynı akıl dışı tutkular sayesinde; kapitalizmin rekabetçi ortamına uyum sağlayabilmekte, aşırı çalışabilmekte, para biriktirebilmekte, itibarı için –eksiklik duygusunu örtmek adına- ihtiyacı olmadığı halde para harcaşabilmektedir.

Günümüzde kapitalizmin etkinlik alanını giderek arttırmasının bir sonucu olarak kültür endüstrisinin kültür alanını neredeyse tamamen kuşattığından söz edilebilir. Kültür endüstrisinin başlıca ürünleri olan yüzeysel, çapsız, ticari karı ve mevcut düzenin yeniden inşasını hedefleyen yapıtlar (film, dizi, müzik, video klip, v.b.) günlük yaşantının birer parçası olmuştur. Varoluş krizi içinde kalarak yalnızca oyalanan birey için kapitalizm kültür endüstrisini kullanmaktadır. Günümüzde modern insanın oyalandığı alanlara sosyal medya da katılmıştır. Sosyal medya alanı kültür endüstrisinin etki alanı içindedir. Kültür endüstrisinin üretimi olan film, dizi, müzik ve video klipler sosyal medyada ağırlıklı yere sahiptir.

Adorno ve Horkheimer'in eleştirel kuramın/Frankfurt Okulu'nun önemli isimleri oluşu, eleştirel teorinin ve Frankfurt Okulu'nun sosyal bilimlerdeki tartışılmaz etkisi bu çalışmada Frankfurt Okulu ve Eleştirel Teori'nin ayrı bir başlık altında incelenmesinin başlıca sebebidir. Yanlış söylemek yanlış ortadan kaldırmayacağına göre eleştirel teori kitleyi; popüler kültür, kitle kültürü ve kültür endüstrisi karşısında bilinçli kılmayı amaçlamıştır. Uyuşmuş bilinçlerin kendilerine yöneltilmiş niyetleri fark edebilmeleri için bu niyetlerin açığa çıkarılmaları gereklidir. Kültür endüstrisi kavramı gündelik yaşamdaki etkileme mekanizmalarını göz önüne sererek yabancılaşmanın, üretim-tüketim süreçlerinin anlaşılması ve değerlendirilmesinde kolaylaştırıcı olarak önemli bir rol oynamaktadır.

Frankfurt Okulu ve Eleştirel Teoride; Kitle Kültürü ve Kültür Endüstrisi

Frankfurt Okulu Almanya'da 1923 yılında farklı disiplinlerden gelen düşünce ve bilim insanlarının kurdukları bir toplumsal araştırma enstitüsüdür. Frankfurt Okulu sözü bir enstitüyü tanımlamanın ötesinde; zamanla üyelerinin geliştirdikleri düşünce akımını temsil eder hale gelmiştir.

Frankfurt Okulunun genel yaklaşım biçimi, düşünce tarzı *eleştirel teori* olarak adlandırılmıştır. Üyeleri arasında temel fikir ayrılıkları olsa da ortak fikir birliği eleştirel kuram anlayışı üzerinden kurulmuştur.

Frankfurt Okulu teorisyenleri; kültür endüstrisi kavramını ile kapitalizmin tahakküm alanını yaygınlaştırarak insanları ve insanlığa ait olan kültürel anlatımları birer metaya dönüştürdüğünü göstermeye çalışmışlardır. Kapitalizm, kültürel anlatımları birer metaya dönüştürürken teknolojiyi kullanarak akli araçsallaştırmaktadır (Zipes, 1988, s. 99'dan aktaran Dengin & Koç, 2016, s. 204-205).

Frankfurt Okulu'nun önde gelen üyelerinden Adorno ve Horkheimer kültür alanındaki kavramsallaştırmalarını önce kitle kültürü ve sonrasında kültür endüstrisi kavramlarını geliştirerek yapmışlardır. Kültür endüstrisi terimi ilk olarak 1947 yılında Adorno ve Horkheimer'in birlikte kaleme aldıkları *Aydınlanmanın Diyalektiği* isimli çalışmada kullanılmıştır (Adorno, 2003, s. 76). Bu çalışmanın ilk örneklerinde kullanılan kitle kültürü kavramı çalışmanın ileriki aşamalarında yerini *kültür endüstrisi* kavramına bırakmıştır. Onları "kültür alanının endüstrileştiği" önermesini kurmaya yönelten temel neden; kapitalizmin yalnızca sanayi ve siyaset üzerinden açıklanamayacağı, artık yaşantının hemen her alanına etki eden bir yapıya dönüşmüş olmasıdır. Kapitalizmin zamanla bir ideolojiye dönüşmesi, hegemonik bir karakter kazanması ve ikna süreçlerinin ortaya çıkması Adorno ve Horkheimer'i kapitalist ideoloji ile faşizm arasında benzerlik kurmaya itmiştir. Faşizm üzerinde oldukça yüklü bir tecrübeye sahip olan Adorno ve Horkheimer, Nazi döneminde hegemonya kurulması ve ikna süreçlerinin yürütülmesinde kültürel öğelerin kullanıldığını görmüşlerdir. Kapitalizm de kültürel öğeleri kitleyi etkilemek için kullanmaktadır. O halde kapitalizmin faşizmle benzer süreçleri izliyor oluşu öngörülebilir bir toplumsal süreci akla getirmektedir. Bu toplumsal gidişat, onları bu konu üzerinde daha çok kaygılanmaya ve bu ilişkiyi daha görünür kılma çabasına götürmüştür.

Adorno ve Horkheimer; kültür endüstrisinin kapitalizmin hegemonyasını ve tahakküm alanını genişlettiğini söylemiştir. Kapitalizm, insanlığın sahip olduğu sanatsal ve kültürel anlatımları teknoloji vasıtası ile metaya dönüştürmektedir. Bu süreç için teknolojinin kullanılması akli, kültür ürünlerinin kullanılması ise sanatı araçsallaştırmaktadır. Bu süreç aynı zamanda bir yeniden üretim sürecidir. Kültür endüstrisi aracılığıyla kitle kandırılarak hakikat yerine sahte tatminler ile oyalanacağı rasyonelleşmiş bir dünya yeniden üretilmektedir (Gökalp, 2004). Bu kavramlaştırma Frankfurt Okulunun kendine özgü Marksizm anlayışını açıkça gösterir. Frankfurt Okulu'nun Marksizm anlayışında geleneksel Marksizm düşüncesindeki alt yapının üst yapıya ya da ekonomik ilişkilerin kültürü de kapsayan üst yapı kurumlarını belirlediği gibi temel ayrımlar dışarıda bırakılmıştır. Geleneksel Marksizmde; altyapı-üstyapı kavramlarına dayalı üst yapının belirlenmişliği ve özellikle de altyapıyı oluşturan ekonomik ilişkilere verilen ağırlıklı rol düşünce sisteminin temelinde yer almaktadır. Frankfurt Okulu'nda ise bu anlayışın yerini yeni bir durum olarak tespit ettikleri altyapı ile üstyapının kaynaşması fikri almıştır. Buradan yola çıkarak; Frankfurt Okulu içindeki tartışma alanının öncelikle Marksizm ve onun etrafında oluşan modern toplum analizi olduğu söylenebilir (Yelken, 2007, s.183).

Adorno ve Horkheimer'in yanı sıra Frankfurt Okulu düşünürlerinin genelinde pozitivistim ve teknolojinin ideolojik etkileri üzerine eleştirel bir tavır görmek mümkündür. Pozitivistim ve teknolojinin ideolojik etkileri merkezli epistemolojik ve metodolojik eleştirilere sonraları teknokrazi ve bürokrasinin bir egemenlik biçimine dönüşüyor olmasına yönelik eleştiriler eklenmiştir. Bir egemenlik biçiminin kültürel boyutta tahakküm uyguladığına ilişkin gözlemler kitle kültürü ve kültür endüstrisi kavramlarının doğmasına sebep olmuştur (Bottomore, 1997, s. 61). Buradan yola çıkarak kitle kültürü

ve kültür endüstrisi kavramlarının Frankfurt Okulu'na ait eleştirel düşünceden ayrı olmadıkları söylenebilir. Kitle kültürü ve kültür endüstrisi kavramları eleştirel teorinin kapsadığı düşünce alanına aittir.

Kitle kültürü ve kültür endüstrisi kavramlarının ortaya çıkışında; eleştirel teorinin yanı sıra, endüstri toplumunda insanların birbirlerine yabancılaşması ve kültürel öğelerin üretim ve tüketimin konusu haline gelerek metalaşmasının etkisi vardır. Bu yabancılaşma ve metalaşma sürecinde kültürü oluşturan insan ile kültürü deneyimleyen insanın birbirinden tamamen ayrılmış oldukları görülmektedir (Gökalp, 2004).

Kültür endüstrisi kavramı daha önce kitle kültürü kavramını kurmuş olan Adorno ve Horkheimer tarafından bu kavramın yerine kullanılmıştır. Tanımın ismi değişmiş ancak kavramın içeriği değişmemiştir. Bunun için bu iki kavramın birbirinin yerine kullanılması yanlış olmayacaktır. Endüstri toplumunda oluşan kültürel yapıyı kitle kültürü kavramını kullanarak ele alındığında eleştirel teorinin düşünce yöntemi yeterince algılanamamaktadır. Eleştirel teoriyi kitle kültürü yerine kültür endüstrisi tamlamasının daha güçlü çağrıştırdığı düşüncesiyle, kitle kültürü kavramı zamanla kültür endüstrisi olarak adlandırılmıştır (Gökalp, 2004). Kültür endüstrisi kavramında yer alan *endüstri* kelimesi; dar anlamda üretim süreçlerine değil, kültürün standartlaştırılmasına ve yaygınlaştırılma tekniklerinin rasyonelleştirilmesine karşılık olarak kullanılmıştır (Adorno, 2012). Bunlara ek olarak kültür endüstrisi kavramı kullanılarak yapılan çalışmalar daha etkili olmuş, daha çok ses getirmiştir. Bunun bir sonucu olarak kültür endüstrisi tanımı daha kapsamlı bir kavram oluşturduğu söylenebilir.

Frankfurt Okulunun eleştirel düşüncesinin ürünlerinden biri olan kitle kültürü ve kültür endüstrisi kavramları, 1930'lu yıllarda giderek yükselen faşizmin ve faşizmin toplumlar üzerindeki hegemonyasının kaynakları ve araçlarının araştırılmasından doğmuştur. Bunun yanı sıra, sosyalist düşünce ve hareketlerindeki gerileme kültür öğelerinin metalaşması ile birlikte ele alınmıştır. Bu günlerde faşizm yükselirken sosyalist hareketlerde gerileme görülmüştür. Bu duruma örnek olarak Almanya'da Nazilerin 1933 yılında iktidara gelmelerinin hemen ardından 1934'de Avusturya işçi hareketinin dağılması gösterilebilir. Almanya ve Avusturya'nın dışında İspanya'daki iç savaşı sonunda zafer kazanan Franko'nun İspanya'sı ve Mussolini'nin İtalya'sı faşizm dalgasının Avrupa'daki diğer kıyıları olmuştur.

Adorno; kültür endüstrisini yaratan çevrelerce, kitle kültürü kavramının; hileli olarak yarattıkları kültürün sanki kitleye ait ve kitleden kendiliğinden doğmuş bir kültür biçimiymiş gibi aksettirilebileceğini görmüştür. Kavramın bu şekilde aksettirilmesinin, kavramın taşıdığı asıl anlamı çarpıtabileceğini düşünerek Adorno ve Horkheimer kitle kültürü terimini kullanmaktan vazgeçmişler ve bu kavramın yerine aynı anlamı taşıyan kültür endüstrisi kavramını tercih etmişlerdir (Adorno, 2003, s.76). Adorno ve Horkheimer ilk yazılarında kitle kültürü terimini tercih etmiş olsalar da daha sonraları kitle kültürü teriminin popüler sanatın çağdaş formu olarak algılanması olasılığına karşı onun yerine kültür endüstrisi terimini tercih etmişlerdir (Sevim, 2010, s. 509'dan aktaran Dengin & Koç, 2016, s. 205). Adorno ve Horkheimer'in bu kavramları oluştururken kullandıkları *kültür* kelimesinin taşıdığı anlam "popüler sanatın çağdaş formu" değildir. Onlar kültür endüstrisinin ürünlerini, kitleleri hileli olarak tüketime sevk etmek için ya da bir tüketim ögesi olarak tasarlanmış ürünler olarak görmüşlerdir (Adorno, 2003, s.76). Bu görüşteki, "kitleleri tüketime sevk etmek için üretilmiş olmaları", "bir tüketim ögesi olarak tasarlanmış olmalarından" daha sık görülen bir durumdur. Çoğunlukla kültür endüstrisinin

ürünleri kitle üzerinde belirleyici olma çabasının birer ürünüdür. Bu ürünler kitleden doğan taleplerle değil kapitalizmin taleplerine göre tasarlanmaktadır. Bunun yanı sıra kültür endüstrisi kaynağını düşük kültürle sınırlı tutmaksızın pazarlanabilecek her türlü kültür ögesini birer tüketim ögesine dönüştürmektedir. Yüksek ve düşük sanat ürünleri, endüstri toplumu öncesinde birbirlerinden olabildiğince ayrı durmuşlardır. Ancak kültür endüstrisi bu iki sanat biçimini bir araya gelmeye zorlayarak birer tüketim ögesi haline getirmiştir. Aynı zamanda bilinçli olarak tüketicileri, düşük ve yüksek sanatın zorunlu olarak bir araya gelmesiyle oluşan bu yeni forma uydurmuştur (Adorno, 2003, s.76).

Modern kapitalist toplumların ekonomik örgütlenmelerinde araçsal akıl giderek egemen olmuştur. Araçsal aklın egemenliği ile hümanizmin doruğunu temsil eden Aydınlanma düşüncesi kendini yok edercesine gerilemiştir. Çünkü modern toplumlarda kapitalizm; insan ihtiyaçlarını ve arzularını dikkate almaksızın daha fazla kar elde etmeyi amaçlamıştır. Bunun sonucunda modern toplumların tüm üretimleri daha fazla sermaye birikimi sağlamak için piyasaya yönelik olmuştur (Gökalp, 2004).

Kültür endüstrisinin amacı yalnızca kar elde etmek ile sınırlı değildir. Aynı zamanda mevcut ve olması istenen zihniyeti yeniden üretmekte ve güçlendirmektedir. Kültür endüstrisi kitlelerle ilişkisini manipüle ederek, kapitalist ideolojiyi doğru olan tek ve değişmez yaşam biçimi olarak aktarır ve güçlendirmeye çalışır. Kültür endüstrisi kitlelere sağladığı uyum ölçüsünde varlığını sürdürebilir. Ancak kitleler kültür endüstrisi açısından ideolojik birer nesne olmanın ötesine geçemezler (Adorno, 2003, s.77).

Adorno; kültür endüstrisinin henüz sorgulanmamış rolünün farkında olarak bu yönünü ciddiye almak gerektiğini söylerken; kültür endüstrisinin tekelci karakterini işaret etmektedir. Kültür endüstrisinin tekelci yönü cesaretle açıklığa kavuşturulmalıdır (Adorno, 2003, s.80). Kültür endüstrisi ürünlerinin, benzersizliğin yerine aynılığı vurguladığı, sıradan, yüzeysel ve çapsiz olanı umarsızca sergilediği/sunduğu, hiç durmadan aynı davranış kalıpları üzerinde durduğu gözden kaçırılmamalıdır.

Kültür endüstrisinin çok güçlü bir ideolojik etkisi vardır. Bu ideolojik etki öylesine güçlüdür ki bilincin ve özgünlüğün yerini *ny gitsin* davranışı almıştır (Adorno, 2003, s.81). Kültür endüstrisinin ürünleri yapaylığın, uydurmaların ötesine geçmemekte, bu biçimleriyle de bilinçlerin uyandırılmasına değil uyutulmasına hizmet etmektedir. Bu ürünler ancak kitlelerin, büyük çıkar çevreleri tarafından çizilen çizgiden çıkmamalarını sağlamaktadır (Adorno, 2003, s.82).

Kültür endüstrisi kavramı, aydınlanma karşıtlığına olan etkisi ile birlikte düşünülerek oluşturulmuştur. Endüstrileşme ile doğa üzerinde kurulan insan egemenliği teknik egemenlikdir. Zamanla bu teknik egemenlikle aydınlanma özüne aykırı bir biçimde özdeşleşmiştir. Aklın egemenliği, doğa üzerindeki egemenlikle birleşerek *makınacı* bir dünya görüşü oluşmuştur. Özünden, hümanizm ve natüralizmden uzaklaşan aydınlanma, Horkheimer ve Adorno'ya göre kitleleri aldatan ve insan bilincini zincire vurmada kullanılan bir yöntem dönüşmüştür. Modern çağda, Descartes ile başlayan akıl ruh ikiliği ve buna bağlı bölünmenin ardından akla verilen önem artmıştır. Akla verilen önemin aklın yüceltilmesine dönüşmesi ile insan duygusal, vicdani ve ahlaki bir gerileme yaşamıştır. Temelinde hümanizm bulunan, akıl dışılığın tahakkümünü ret eden Rönesans, 17. yüzyıldan itibaren akıldışılığın tahakkümü yerine aklın tahakkümünü kuran pozitivistime yenilmiştir. Duyguların ve vicdanın özgürleşmesi umudu aklın egemenliğinde duygular ve vicdanın tutsak edilişi ile sonuçlanmıştır.

Modern toplumun insanı; kendi başına bilinçli tercihlerde bulunabilen, özerk ve bağımsız bir insan değildir. Bireylerin gelişimi karşısında kapitalist ideoloji bir engel olarak durmaktadır. Demokratik toplum, kapitalist modern toplumun tersine güçlenmek ve gelişmek için bağımsız, özerk ve olgun insanlara ihtiyaç duymaktadır. Oysaki kapitalist modern toplumlar, bağımlı, kendi tercihleri olmayan ve olgunlaşmamış insanlara ihtiyaç duyarlar. İnsanları kitlelere dönüştüren, olgunlaşmalarına fırsat tanımayan, özgürleşmeleri önünde bir engel olan kapitalist ideolojinin belki de en etkili aracı kültür endüstrisidir (Adorno, 2003, s.83). Kültür endüstrisi aracılığıyla insanlar kapitalist meta üretiminin normlarını ve değerlerini içselleştirmektedirler. Kapitalist ideolojinin değerlerini içselleştiren bireyler artık kendi çıkarlarını takip edemez hale gelmektedirler (Gökalp, 2004). Kendi çıkarlarını takip edemeyen bireyler, kapitalist hegemonyanın dayattığı sistemle bütünleşmektedirler. Bu bütünleşme, bireylerin yalnız bedenleri ve ruhları ile değil, düşünceleriyle de kültür endüstrisine teslim olmaları ile gerçekleşmektedir (Horkheimer&Adorno, 2010). Bu yorumun oldukça karamsar bir yorumdur.

Özellikle Adorno'da bu karamsarlığı görmek mümkündür. İnsanlık özgürlük talebinde bulunmakta ve her seferinde tahakküme esir olmaktadır. Bu noktada Frankfurt Okulu üyelerinin aşırı indirgemeci yaklaşımı eleştirilebilir. İnsanın iradesiyle kapitalist hegemonyanın etkisini fark ederek özgürleşmesi ve kapitalist ideolojinin geriletici, sığlaştıran etkisinden kurtulması ile bu yıkıcı sürecin aşılabilmesi mümkündür. İnsanın doğası gereği kendini gerçekleştirme çabası içerisindedir. Kendini gerçekleştirmeyi; psikolojik ile kendini gerçekleştirmenin tüm aşamalarına yönelik bir gelişim olarak tanımlamak mümkündür. Bu gelişim; içsel olarak bütünleşmiş bir kişiliği, dışavurumda doğallığı beraberinde getirmektedir. Kişinin bireysellik ve kimlik kazanması, farkındalık sahibi olması ve yaratıcılığı bu gelişimin birer sonucudur (Maslow, 2001, s.165). İnsanın bu doğal akışın dışında kalması, gelişme kapalı, kendini gerçekleştirme çabasından uzak kalması mümkün değildir. Yaşam devam ettikçe varoluş çabası da devam edecektir. Bunun için insanlığın metayı değil de canlılığı seçmesi, bunun sonucunda da yabancılamayı aşması mümkündür.

Adorno ve arkadaşları, kitle kültürü ve kültür endüstrisi kavramları ile modern totaliterliğin temelini açıklığa kavuşturmuşlardır. Kapitalist ideoloji, kitle kültürü ve kültür endüstrisini araç olarak kullanarak, modern toplumda kendi totaliterliğini kurmaktadır. Bu anlamda faşizm; hegemonik ve kitlelerin içinden, onların kabulü ile aşağıdan yükselen bir hareket olarak değerlendirilmektedir. Kapitalist uygarlık; anlamsızlık, benzerlik ve can sıkıntısı üreten kültür endüstrisi aracılığıyla insani değerlerin barbarca yıkıldığı ve sömürüldüğü bir sürece girmektedir (Swingewood, 1996, s.32). Adorno ve arkadaşlarının oluşturdukları kuramın en uç noktası olarak Herbert Marcuse'nin *Tek Boyutlu İnsan* adlı eseri gösterilebilir. Bu eserde Marcuse, modern toplumu; insanın sıradan deneyimlerinin ve emeğinin insanlık dışı bir köleliğe dönüştüğü bir alan olarak görmektedir. İnsanın modern köleliği tüketici ve sersemleticidir. Modern toplum insanı köleleştirirken aynı zamanda ona sahte ihtiyaçlar yaratmaktadır. Sahte ihtiyaçların egemenliği altındaki modern insan; zahmet, sefalet, saldırganlık ve adaletsizliğe mahkûm edilmektedir. (Swingewood, 1996, s.40).

Tartışma

Kültür Endüstrisi ve Kitle Kültürü Eleştirisi

Kültür endüstrisi kavramı; içerdiği anlam ve ilgilendiği alan açısından oldukça geniş bir kavramdır. Adorno ve Horkheimer, *Aydınlanma'nın Diyalektiği* adlı eserlerinde kullandıkları kültür

endüstrisi kavramı ile bireyin pasifleştirilerek sürekli tüketime yönlendirildiğine ve gerçek kültür yerine kalıplaşmış bir kültürün ürettiğine dikkat çekmişlerdir (Dengin&Koç, 2016, s. 216). Bu kavram ile kavrama ilham veren Frankfurt Okulu'nun eleştirel kuramındaki temel vurgularının ötesinde daha geniş bir tartışma alanına ulaşılmıştır. Sanayi devrimi ile dönüşen toplumun endüstri toplumunu oluşturması eleştirel kuramın temel vurgusunda karşılık bulabileceken, kalıplaşmış bir kültür üretimi ise hegemonya kavramını gündeme getirmektedir.

Tartışmanın başlangıcındaki temel vurguda yer alan, sanayi devrimine dayalı endüstri toplumu ele alındığında klasik sosyologların düşüncelerine başvurulabilir. Klasik sosyologlar gelişmekte olan endüstri toplumunun kitlesel özelliğini konu edinmişlerdir. Kitle kültürü kavramını Frankfurt Okulu öncesi klasik sosyologların toplumsal değişim çözümlerinden başlatmak mümkündür (Yelken, 2007, s.183). Çünkü kitle kültürü kavramı toplumun kitlesel özelliğine gönderme yapmaktadır. Adorno ve Horkheimer kültür endüstrisi kavramını geliştirerek kitle kültürü anlayışını aştıklarında toplumun kitlesel özelliğinin ötesine geçilmiştir. Kitleye ilişkin söylenen her söz kültür endüstrisinin kapsamındadır. Bu kapsamın ötesinde kültür endüstrisinin ideolojik yapı oluşturulması ve hegemonik süreç ile birlikte değerlendirilebilecek oluşu bu kavramı sosyolojik yaklaşımlar içerisinde değerli kılmaktadır. İlk kültür endüstrisi eleştirmenleri, toplumun bütünleştirilmesine yönelik tüm çalışmalarını faşizan bir tavır olarak değerlendirmiştir. Faşizmin Amerikan toplumu gibi liberal ve demokratik toplumlardaki karşılığı ise kültür endüstrisinin toplumu etkili bir biçimde bütünleştirilmesi olarak görülmüştür (Gökalp, 2004). Amerikan toplumuna yönelik kültürel üretimlerin hegemonik süreç içerisinde ideolojik birer oluşum olarak değerlendirilmesi mümkündür.

Kültür endüstrisi kavramının kurucularından olan Adorno aynı zamanda sanat sosyolojisinin kurucusu olarak ta kabul edilebilir. Kültür endüstrisini sanat ile birlikte değerlendirdiğimizde; Adorno sanatı kaos içinde düzen kurucu olarak tanımlarken, sanata mücadeleci bir kimlik vermiştir (Adorno, 1998, s.231). Ancak bu kimlik kapitalizm tarafından görmezden gelinmiş, kasıtlı olarak etkisizleştirilmiştir. Kitle kültürü ve kültür endüstrisinin meta olarak hedefine aldığı sanat yapıtları, anlaşılmaları için emek ve derin düşünce gerektirmeyen sıg ve basit yapıtlardır. O halde kültür endüstrisinin ilk eleştirilerinden biri sanatın özünü çarpık görmesi ve kullanmasıdır.

Kapitalizmin yarattığı modern toplum karmaşık ve biçimlendirilmiş bir toplumdur. Bu toplumun temel karakteristiğini hegemonya ve ikna süreçlerinin kültürel niteliği oluşturmaktadır. Kültürel hegemonyanın sistemin genel bütünselliği içinde giderek daha belirgin bir hale gelmesi bu karakteristiği daha görünür kılmıştır (Dellaloğlu, 2003, s.23). Kültür endüstrisinin geriletmediği insana ait kültürel değerler insani açıdan bir bunalıma sebebiyet vermektedir. Bu insani boyuta dikkat çekmek adına Adorno ve Horkheimer; kültür endüstrisi kavramını geliştirirken insani ve özgürleştirici olabilecek her türlü olguyu yok eden kültürel hegemonyayı görünür kılma çabasında olmuşlardır. Kültür endüstrisinde kültürel hegemonya ile birlikte insan özgürlüğünü geriletken ideolojik tahakküm bulunmaktadır. Bu tahakküm piyasanın çıkarları doğrultusunda işletilmektedir. Birey, kültür endüstrisinin, tüketici olması, mümkünse daha çok tüketmesi için ikna etmeye çalıştığı bir nesne konumundadır. Bir nesne konumuna indirgenmiş olan birey artık özerk ve bağımsız değildir (Gökalp, 2004). Varoluşsal potansiyeline yabancılaşmış, bu yabancılaşmanın sonucunda eksiklik duygusu içerisinde çırpınan, sürekli tüketen, sıg ve yapmacık birey ortaya çıkmıştır.

Gans'a göre; kitle kültürü, kitleleri, bilinçlerini uyutacak ve onları meşgul edecek popüler kültür ürünleri pazarlamaktadır. Bu ürünler dikkatlerini uzun süre toplayamayan kişiler için üretilmiş kültür ürünleridir. Bu kültür, kitleleri vasatta eşitleyen homojenleşmiş bir kültürdür. Bu şekliyle işlevi, eğlendirmek, saptırmak ve bilinci edilginlik noktasına indirmektir (Gans, 2005). Ayrıca sosyolojik açıdan kitle toplumu değerlendirildiğinde, bu toplumun yukarıdan idare edilen, zayıf ve edilgen bir toplum olduğu görülmektedir. Bu haliyle kitle kültürü ile kültürleşmiş piyasa toplumu; güçlü ve bağımsız toplumsal grup ve kurumların bulunmadığı bir toplum olarak tanımlanmaktadır (Gans, 2005).

İnsanlığın, dolayısı ile toplumların etkinlik yerine edilginliğe, özgürleşme yerine bağımlılığa yönelmesini gözleyen eleştirel teorinin kuramcılarını Marksist kuramın öngörülerinin gerçekleşmemesinden çok Aydınlanmanın ideallerinin gerçekleşmemesi şaşkınlığa uğratmıştır. Bu yüzden Aydınlanmanın eleştirisini yapma zorunluluğunu hissetmişlerdir. Kuşkusuz bu eleştirinin zirve noktası da "Aydınlanmanın Diyalektiği" adlı eser olmuştur. (Yelken, 2007, s.186) Bu eser aydınlanmanın dolayısıyla *araçsal akıl* bir eleştirisidir. Aydınlanmanın ideallerinin kaybedilişinde araçsal akılın duyusal teklik üzerinden bir şiddete dönüşmüş olması önemli bir nedendir (Berstein, 2007, s.40). Ayrıca, "Aydınlanmanın Diyalektiği" adlı eserde Adorno ve Horkheimer; "Kültür endüstrisinin rolü, aydınlanma maskesi altında bir kitle aldatmacasıdır" derken Aydınlanma ideallerinin kaybedilmesinde kültür endüstrisinin rolüne dikkat çekmişlerdir (Gökalp, 2004). Aydınlanma düşüncesi, başlangıcından itibaren insanı korkularından özgürleştirerek kendi kendisinin efendisi konumuna getirmeyi amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda aydınlanma düşüncesi dünyayı gizlerinden kurtarmaya çalışmıştır. İnsan düşüncesini hapseden mitleri ve gerçek dışı hayaller bilgi vasıtasıyla geriletme çabasında olmuştur. (Yelken, 2007, s.186) Aydınlanmanın bu idealleri gerçekleşememiş, aydınlanmanın mitolojiye geri dönmesi, kendi kendini tahrip edişi ve buna bağlı olarak pozitivizme dönüşmesi eleştirilerin hedefinde yer almıştır. Amaçlarının aracı durumuna düşmüş olan aydınlanma düşüncesinde akıl toplam üretim sürecinin mülkiyetine girmiştir.

Aydınlanmanın eleştirisi bir sonraki aşamada kitle kültürü ve kültür endüstrisinin eleştirisini doğurmuştur. Bu eleştiri, kültürün bir tüketim aracına dönüşmesinin, *meta fetişizminin*, kültür endüstrisi aracılığıyla soyut bilincin nasıl sömürüldüğü ve biçimlendirildiğinin bir analizidir. Aydınlanmanın insanı özgürleştirecek köklü bir kültürün devamı olması beklenirken sanayi devrimi sonrasında yitirmeye başlanan *aydınlanma idealleri* arasına kültürel değerler de katılmıştır. Kültürel derinlik olmadan aydınlanmanın gerçekleşmeyeceği, kültürel değerlerden yoksun bir aydınlanmanın tahakküme teslim olacağı fikri aydınlanmanın eleştirisinde bulunabilir ve kültür endüstrisi ile ilişkilendirilebilir.

Pazar için üretilen kültürel metaların değişimi, fetişleşmesi, şeyleşme, yabancılaşma gibi olgu ve kavramlar Marx'ın ilham verdiği düşüncelerdir. Bu düşünceleri Frankfurt Okulu, eleştirel teorinin hareket noktası olarak belirlemiştir. İnsanların özerk olmadığı, yönetilen, kontrol altında tutulan bir dünya, kültür endüstrisinin hedefidir. Burada hedeflenen artık emeğin kontrolü değil bilinçlerin kontrolüdür. Bu yönüyle kültür endüstrisine *bilinç endüstrisi* demek mümkündür (Yelken, 2007, s.189-190). Bu bilinç endüstrisinin aracılık ettiği ideolojik amaç tüketicilerin bilinçli olarak kapitalist ideolojinin çıkarları doğrultusunda bütünleştirilmesidir. Tüketiciler, kültür endüstrisi tarafından sığ kültürel ürünlere mahkûm edilerek vasatta bütünleşmeye zorlanmaktadırlar. Kültür endüstrisi tarafından yüksek kültürün nitelikleri zayıflatılırken, düşük kültür isyankâr ve muhalif olmaması şartıyla yegâne kültür ürünü olarak pazarlanmaktadır (Berstein, 2007, s.33).

Kültür endüstrisi tartışmalarında reklam olgusuna özel bir yer verilmiştir. Reklam, kitlelerin yanlış bilinçlendirilmesi adına kazandığı zaferle; hem farkında olup hem de aynı anda itaat eden bir tüketici tipi yaratmıştır. Kültür endüstrisinin belki de en değerli ürünü olan reklam, kazandığı bu zaferle piyasa ekonomisinin yaşam iksiri olmuştur. Kapitalist sistemde kitleleri tüketime sevk etmek için en verimli yol reklamdır. Bunun için reklam kültür endüstrisinin önceliği ve etkin bir alanı olmuştur (Gökalp, 2004). İnsanları tüketime sevk eden reklam, yalnızca pazarlamada kullanılan bir araç değil ideolojik bir araç olmaktadır.

Kültür endüstrisi aracılığı ile üretilen kültürel ve sanatsal ürünler kitlelere tüketim odaklı bir yaşam biçimini ve kapitalist ideolojiyi normalleştirerek sunmaktadırlar. Bu yaşam biçimi ve ideoloji zamanla kitlelerce benimsendiğinde reklamlarda gösterilen yaşam biçimi toplumun genel yaşam biçimine dönüşmektedir. Kültür endüstrisinin reklam ayağı bunun için hayati önem taşımaktadır. Reklam aracılığıyla kendilerine doğal bir ihtiyaçmış gibi gösterilen, yokluğunda ise eksiklik hissi uyandırılan metalara sahip olma adına kitleler kapitalist üretim ağında daha çok çalışmaya özendirilmektedirler. Böylelikle kitleler üretim aygıtına daha bağımlı hale getirilmektedir. Böylece çok çalışma merkezli tek boyutlu düşünce ve kapitalizmin hoşuna gidecek davranışlar pekiştirilmektedir. Aşırı tüketim özendirilirken bireyin yeteri kadar çalışarak kendi gerçek ihtiyaçlarını rahatlıkla giderebileceği gerçeği perdelenmektedir (Marcuse, 1975, s.27). Birey aslında ihtiyacı olmayan bir ürünü ona sahip olmak için yeterinden fazla çalışarak elde etmektedir. Bu tüketim sarmalı sürekli yeni ürün ve modellerin piyasaya sürülmesi ile devam etmektedir. Modern toplumdaki doyumsuzluğun bir nedeni de gerçek değil yapay ihtiyaçlar için çalışılıyor olmasıdır. Bu noktada kültür endüstrisinin düşünülenin çok ötesinde etkili olduğu görülmektedir. Modern insanın varoluşsal krizini kültür endüstrisi sürekli yeniden üreterek kronikleştirmektedir.

Kültür endüstrisinin kitleleri hileli olarak yönlendirdiği bir diğer niteliği eğlence kültürü olmasıdır. Kültür endüstrisi, mutluluk kaynağı olarak haz almayı, kültürel mallara ve belirli bir eğlence anlayışına hapsederek kısıtlamaktadır. Oysaki insanın mutluluk kaynağı olan haz tüketime değil üretime bağlıdır. İnsana özgü sağlıklı hazzı ulaştırmak üretken, yaratıcı kişilik ile mümkündür. Bunun için de varoluş krizinin aşılması gereklidir. Kültür endüstrisinin eğlence anlayışı üretkenliğin sonucu olan değil avutucu ve oyalayıcı bir eğlenmedir. İnsana ait kültürel değerler içerisinde eğlenceyi bağ bozumlarında, hasat şenliklerinde görmemiz bir tesadüf değildir. İnsanlık mirasında eğlence üretimle beraberdir. Kültür endüstrisi aracılığıyla oluşturulan eğlence endüstrisi kitleleri uyuştururcasına eğlendirmek adına gerçek eğlence kültürünü yok etmektedir.

Lowenthal'a göre kitle kültürü kitleleri standartlaştırarak yeni bir stereotip yaratmaktadır. Bununla birlikte kültür endüstrisi gerçekçi olmayan sahte hazlar yaratarak kitleleri manipüle etmektedir. Bunun sonucunda sanatın gerçek deneyiminden uzaklaşmaktadır. Kitle kültürü öğeleri estetik birer yoksullaşma ve yozlaşmaya sebep olmaktadır (Gökalp, 2004). Frankfurt Okulu üyelerine göre, modern dünyada sanat yabancılaşmıştır. Sanatın amacı kapitalist ideolojinin amacı olan amaçsızlığa dönüşmüştür. Artık sanat eserinin üretim amacı estetik kaygılar değil ticari kaygılardır. Üretim sürecinde sanat eserleri değişim değerleri hesaplanarak tasarlanmaktadır (Gökalp, 2004). Sanat insanı bir değer olmaktan çıkarak ticari bir değere dönüşmüştür.

Kültür endüstrisinin Adorno ve arkadaşlarının önderliğinde geliştirilen “olumsuz” eleştirisine zaman içerisinde farklı bakış tarzları eklenmiştir. Kültür endüstrisi eleştirisinin çıkışında egemen olan

karamsar havanın yanında kitle kültürünün demokratik kültürü geliştirici bir etkisinin olduğundan bahsedilmesiyle iyimser bir hava oluşmaktadır. Bu hava kültür endüstrisi ve kitle kültürü kavramları karşısında popüler kültür kavramını doğurmuştur. Toplumda sanat ve kültürü tartışırken temel problem olarak seçilen kültür endüstrisinin yerini bugün kitle kültürü üzerinden geçerek popüler kültür kavramı almıştır (Yelken, 2007, s. 184-198).

Popüler kültür kavramı ile birlikte geliştirilen kültür eleştirisi *popüler kültürü* olumlu görmektedir. Kültür eleştirisinin bu yaklaşımına göre; popüler kültür pek çok insanın estetik anlayışını ve arzularını yansıtmaktadır. Bu nedenle sadece ticari olarak nitelendirilmemelidir. Ayrıca kitlelerin hileli bir yönlendirilişi ideası da şüphelidir. Çünkü tüm insanların neyin iyi, neyin kötü olduğunu seçmesi kişisel bir tercihtir ve bireyin tercihlerinin kültürel bir belirleyicisi yoktur. Kitleri tercihte bulunamayacak bilinç düzeyinde göstermek tepeden inmece, seçkinci, topuma uzak bir bakıştır. Popüler kültür, kültürel demokrasi ve çoğulculuğun sonucudur (Gans, 2005).

Popüler kültüre olumlu gözle bakan anlayışa göre; medyanın çoğulculuğu, hegamonik eğilimler karşısında engelleyici bir konuma sahiptir. Böylece toplumun tamamı ideolojik etkilere ve yönlendirmelere karşı farklı sesler de duyabilmektedir (Gans, 2005). Bu açıdan bakıldığında, kültür endüstrisi üzerinden oluşturulan karamsar hava ve kaygılar abartılı ve bir ölçüde tek yanlı olarak değerlendirilmektedir. Kültür endüstrisi eleştirisinin geliştirildiği yılların 2. Dünya Savaşı'nın sürdüğü ve henüz yeni bittiği dönemlere denk gelmesinin bir sonucu olarak aşırı bir kötümserlik taşıdığı söylenebilir. Gans'ın başını çektiği popüler kültüre olumlu gözle bakan söylemlerin de aşırı bir iyimserlik barındırdığını söylemek mümkündür.

Eleştirel teori, görünenin ötesinde bir gerçeklik olduğu kanaatinde. Eleştirel teorisyenler bu gerçekliğin ortaya çıkarılması gerekliliğini temel alarak çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Fredric Jameson gibi postmodernizmin bazı kuramcıları bu gerçekliğin ortaya çıkarılışının popüler kültür eliyle başarılacağı fikrini ileri sürmüşlerdir. Bu fikir, kültür endüstrisi eleştirilerine farklı bir boyut kazandırılmıştır (Yelken, 2007, s.204-205). Postmodernist sanat görüşü modernist sanata yöneltilmiş bir eleştiridir. Modernist sanat; kitleden uzak, dar ve elitist bir kesime hitap etmektedir. Postmodernist sanat görüşü, modernist sanatın bu elitist yapısını aşmayı hedeflemiştir. Yüksek sanat ile düşük sanatın birleştirilmesi çabasının postmodernist sanatta da görüldüğünü söylemek mümkündür. Bu çabanın, postmodernizm öncesindeki elitist sanat anlayışına yönelik demokratik bir tepki olarak ortaya çıktığı düşünülmektedir (Berstein, 2009, s.34-35). Bu noktada post-modernizmin post-endüstriyel topluma özgü olduğunu ve bu toplum yapısının da kapitalizmin bir devamı olarak görülebileceğini söylemek mümkündür. Kapitalizme dönük kaygılar gerçekliğini koruduğuna göre post endüstriyel toplumun özgür bir toplum olduğunu düşünmek gerçekçi değildir. Ancak insanın kendini daha kolay avutabiliyor olduğunu, hakikatten uzaklaşmasının hızlandığını söylemek mümkündür. Kültür endüstrisi aracılığıyla kitlelere rahatlığın aşılması, hileli ve yanlış yönlendirme toplumsal düşüncede modernizmin gerilemesinden yararlanmıştır. Bu sayede oyalayıcı haz ve kesin mutluluk arasındaki ayırım git gide yok olmuştur. Yeterli bir bireysellik anlayışından yoksun olan yeni kültürel matris, arzuyu serbest bıraktığı ölçüde belki daha da fazla saldırganlığı serbest bırakmaktadır. (Berstein,2009, s. 38-39) Yapım yıkım ilişkilerinin hızlı olduğu, anlık haz arayışlarına cevap veren kültür ürünleri, eleştiri yeteneği ve derin düşünceyi talep edilir olmaktan uzaklaştırmaktadır.

Kültür endüstrisinin içi boş sahte ürünleriyle; toplumsal düşüncedeki yüceltmenin yerini yüceltmeden arındırılmış aslının yerine konmuş sahte arzular almıştır. Sahte arzuları pekiştiren aldatici rahatlıklar bireyi doğal arzuların baskılanmasının yarattığı toplumsal sorunlarla karşı karşıya bırakmaktadır. Sahte arzular geçici bir rahatlama değil başka gerçekçi bir çözüm sunmamaktadır (Reich,2010). Buna karşın post-modernizmin sunduğu sahte doyumlar boğucu baskı gerçeğini sürekli kılmaktadır (Berstein, 2009, s.39). Modern insanın süregelen sıkıntısı bu boğucu baskıdan kaynaklanmaktadır. Bu noktada Marx'ın sınıf kuramı modern insanın yaşam biçimini açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Sınıf bilincinin yanı sıra bireyin kendini gerçekleştirmesinin de yeni bir yaşam anlayışını kurmada önemini görmek gerekmektedir. Marx'ın toplumsal sınıf anlayışının Erich Fromm'un deyişiyle bir adım ötesine geçilerek sınıf bilinci kadar insan olma bilincinin-insanca yaşama bilincinin- kazanılması toplumsal dönüşümü mümkün kılacaktır. İnsan olma bilincine ulaşan birey; içinde bulunduğu sınıfsal konumundan ve ideolojilerden bağımsız olarak vicdani itkiyle hareket ederek daha adil bir düzeni kurabilecektir (Fırıncıoğulları, 2017, s.491-492).

Değerlendirme ve Sonuç

Kitle kültürü ve kültür endüstrisi kavramlarının geliştirildiği ve eleştirilerinin yapıldığı dönem Nazilerin görev başında olduğu, faşizmin güçlendiği, sosyalizmin gerilediği, baskıcı bir ortamdır. Bu ortamın etkisiyle yapılan eleştiriler ve yorumlar oldukça karamsar, olumsuz ve kötümser bir bakış açısını yansıtmaktadır. Daha sonraki dönemlerde kitle kültürü ve kültür endüstrisi eleştirilerine farklı bir bakış açılarıyla yaklaşanlar bu olumsuz, karamsar ve kötümser havayı aşırı bulduklarını söylemişlerdir. Ne var ki; Adorno, kapitalist modern toplumlara yönelik kötümser ön görüşlerinde gün geçtikçe haklı çıkmaktadır. Adorno'nun, kültür endüstrisi üzerine söyledikleri karamsar ve huzursuz edici olsa da, gerçekçi, güncel ve güçlü önermelerdir. Adorno ve Horkheimer'i karamsarlığa iten gözlemleri Nazilerin Almanya'da uyguladıkları hegemonik politikaların kültür endüstrisi aracılığı ile Amerika'da uygulanıyor olmasıdır. Amerika'daki hegemonik politikaların insan özgürlüğü için daha riskli oluşu özgürlük ve demokrasi söylemleri ile kapitalizmin kendi tahakkümünü kurmasıdır. İnsanın özgürlüğü tüketen bireyde değil üretken kişiliktir. Kişinin sahip olarak değil yalınlaşarak özgür olacağı önermesinden hareketle kapitalizmin özgürleştirici değil köleleştirici olduğunu söylemek mümkündür.

Adorno'nun karamsarlığını, özellikle iki binli yıllarla beraber alternatif yaşam biçimlerinin mümkün olabileceğine yönelik girişimler biraz olsun dağıtmıştır. Tüketimden vazgeçerek kurulabilecek doğaya dönük bir yaşam biçiminin kapitalist döngüyü kırabileceği umudu giderek yükselmektedir. İnsanlığın sahte hazlar peşinde daha fazla oyalanması sürdürülebilir değildir. İnsanlığın özgürlüğü varoluşsal potansiyelini gerçekleştiremediği koşullarda tahmin edilenden çok daha uzakta; varoluşsal potansiyelini gerçekleştirdiği anda ise çok yakınındadır. Bu yorumdan hareketle insanın özgürlüğüne dair kaygılanmak için yeterince sebep varken, insanın özgürleşeceğine dair umudu canlı tutmak mümkündür.

Kültür endüstrisi kavramının öncüsü olan *kitle kültürü* kavramındaki *kitle* sözcüğünde bir aşağılamanın bulunduğu, toplumun çoğunluğunu oluşturan çevreye küçültücü bir bakışın hissediliyor olduğu da eleştirilen bir diğer konudur. Bu yönde eleştirilerin geleceğini hisseden Adorno ve Horkheimer kültür endüstrisi terimini geliştirirken kitle sözcüğünün yanlış anlaşılmalara sebep olmasının önüne geçmeyi planlamışlardır. Kültür endüstrisi kitleyi hedefte tutarak kitlenin bilinç

kazanarak gerçek anlamda özgürleşmesini geciktirmektedir. Burada sözü edilen kültürel etkinlik kitleye ait olan bir kültürel etkinlik değil, kitleye karşı olan bir kültürel etkinliktir. Dolayısı ile kitle kültürü kavramındaki kitle sözcüğünün küçültücü olduğuna yönelik eleştiri gerçekçi değildir.

Adorno ve Horkheimer'in kültür endüstrisi eleştirisinde *şekinci* bir tavrın bulunduğundan söz etmek mümkündür. Yüksek ve düşük sanat tanımları *şekinci* bir tavrı çağrıştırmaktadır. Ancak özellikle Adorno'nun yüksek sanat tanımında eleştirel gücü ve tahakküm karşısında muhalif duruşu vurgulaması belli bir kesime ait olan bir sanat biçimini ifade etmediğini göstermektedir. Düşük sanat ifadesi; kültür endüstrisinde kitleye yönelik kullanılan sanat ürünlerinin aslında kitleye ait olmadıkları, yalnızca kitleyi uyutmak ve oyalamak için üretilmiş, metalaşmış birer sanat ürünü olduklarını vurgulamak için kullanılmıştır.

Kitle kültürü eleştirilerinin, özellikle kitleye yönelik değerlendirmelerinin yetersiz olduğunu söyleyebiliriz. Kültür endüstrisinin toplumu tek noktaya yönlendirme gücü de tartışmalı bir konudur. Kitle kültürünün içinde çeşitliliği barındırması, kontrol edilen kültür aygıtlarının kimlerce kontrol edildiğinin bilinemeyişi, özgür medya ortamının kontrol edilen baskıcı bir medya ortamından daha fazla hegemonik eğilimleri engelleyeceği düşünülmesi gereken konulardır. Bunlar göz önünde bulundurulduğunda her iki görüşün bir arada değerlendirilmesi mümkündür. Hegemonik kaygıların dışarıda bırakılmaması kaydıyla; kültürü üretenlerinin ve kültüre yön verenlerin etik bir anlayış benimsedikleri, eşitlikçi, çok sesli, çok boyutlu, özgür bir kültürel ortam talebinin vurgulandığı, yapıcı ve daha iyimser bir kültür endüstrisi eleştirisi mümkündür.

Marksist terminolojide yer alan *üst yapı* ve *alt yapı* kavramlarından hareketle kültürü ele almak katı bir ideolojik okumayı beraberinde getirmektedir. Bu noktada kültürel yozlaşma karşısında sunulabilecek çözüm önerileri de tek taraflı olmaktadır. Asıl problemin insanlığın içinde bulunduğu varoluşsal sorunlardan kaynaklandığı düşünüldüğünde sosyal bilimlerin alanında sunulabilecek çözüm önerileri de tek tarafı olmaktan kurtulacaktır. Kültür endüstrisini besleyen; kapitalizmin ideolojik etkisi ile varoluş sorunları ile sürüklenen, kaygılı, ölüm korkusu yaşayan ve metaya aşırı yönelmiş kişinin talepleridir. Kültür endüstrisine varoluşsal bir sorun olarak yaklaşmak; varoluşsal krizini aşmış olan insanın kültür endüstrisinin olumsuz etkilerini de aşacağını göstermektedir. Bu döngüyü yaratan kapitalizm değil yabancılaşmadır. Kendine dönen insan aynı zamanda doğaya dönerek kapitalist döngünün dışına çıkabilecektir. Kapitalist döngünün dışına çıkmayı başarmış bireyin, kültür endüstrisinin ve popüler kültürün sığlaştırdığı zihinsel üretimini de yükseltecektir.

Kültür endüstrisi tartışmaları ve eleştirileri sosyoloji açısından önemini günümüzde kaybetmeden korumaktadır. Toplum katmanları kültür endüstrisinin etkilerine giderek daha açık hale gelmektedir. Dolayısı ile kültür aygıtları sosyolojik yapıların oluşumunda, yeniden üretilmesinde, değişiminde başat role sahiptir. Gün geçtikçe kitle kültürü ve kültür endüstrisi daha karmaşık teknolojik imkânlar ve araçlar kullanarak bilinci etki altında tutmakta ve kişinin kendini gerçekleştirecek ve özgürlük arayacak alanlardan ve imkânlardan uzaklaşmasına sebep olmaktadır. Bu açıdan bakıldığında sosyolojik çalışmalarda kültür endüstrisi ayağı göz ardı edilmemeli, bu tartışmalar sürekli kılınmalı ve canlı tutulmalıdır.

KAYNAKÇA

- Adorno, T. W. (1998). *Minimamoralia*. (O. Koçak, A. Doğukan, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Adorno, T. W. (2012). *Kültür endüstrisi, kültür yönetimi*. (N. Ülger, M. Tezel, E.Gen, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Adorno, T. W. (2003). Kültür endüstrisini yeniden düşünürken. *Cogito Dergisi*(sayı:36), ss. 76-83.
- Berstein, J. M. (2009). Giriş bölümü. *Kültür endüstrisi, kültür yönetimi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bottomore, T. (1997). *Frankfurt okulu* (A. Çiğdem, Çev.). Ankara: Vadi Yayınları.
- Dellaloğlu B. F. ve Soykan Ö. N. ve Keskin. F. (2003). Bir giriş; Adorno yüz yaşında, *Cogito Dergisi*, (sayı:36), ss. 13-37.
- Dengin S. ve Koç F. (2016). Kültür endüstrisi bağlamında moda ve gençlerin modayı kullanma durumları. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl:20 (Sayı:1)*,ss. 203-222.
- Fırıncioğulları, S. (2017). Marks'ın sınıf kuramındaki eksikliklere Erich Fromm'un eleştirisi. *Akademik Bakış Dergisi*. (Sayı:60), ss. 477-493.
- Fırıncioğulları, S. (2018). Modern çağın hastalığı. *Karadeniz Dergisi*, (Sayı 38), ss. 103-116.
- Fromm, E. (1994). *Kendini savunan insan* (N. Arat Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Gans, H.J. (2005). *Popüler kültür ve yüksek kültür* (E. O. İncirlioğlu, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gökalp, E. (2004). *Türkiye'de spor basını ve milliyetçilik söylemi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Gökalp, E. (2013). Kültür ve toplum (Ed. N. Suğur), *Sosyolojiye giriş* (98-124). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Horkheimer, M. ve Adorno, T. W. (2010). *Aydınlanmanın diyalektiği*. (E. Öztarhan, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Marcuse, H. (1975). *Tek boyutlu insan* (A.Timuçin, T. Tunçdoğan, Çev.). İstanbul: May Yayınları.
- Maslow, A. (2001). *İnsan olmanın psikolojisi* (O. Gündüz Çev.). İstanbul: Kuraldışı Yayıncılık.
- Reich,W. (2010). *Kişilik çözümlemesi* (B. Onaran, Çev.). İstanbul: Payel Yayınları.
- Sevim, B.A. (2010). Walter Benjamin'in kavramlarıyla kültür endüstrisi: Aura, öykü anlatıcısı ve Flaneur. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt:3 (Sayı11)*.ss. 509-516.
- Swingewood, A. (1996). *Kitle kültürü efsanesi* (A. Kansu, Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Yalom, I. (1999). *Varoluşçu psikoterapi* (Z. İ. Babayigit Çev.). İstanbul. Kabalcı Yayınevi.
- Yelken, R. (2007). Kültür endüstrisini yeniden tartışmak ya da popüler kültür ile hesaplaşmak. (D. Alver, Ed.) *Kültür sosyolojisi* (237-261). Ankara: Hece Yayınları.
- Zipes, J. (1988). Frankfurt okulu ve kültür endüstrisi. *Kitle iletişim kuramları* (E. Mutlu, Der.). Ankara: Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi.